

Bárány Balázs

Magyar-svéd kapcsolatok a *détente* éveiben.

Marosán György 1973-as és 1975-ös skandináv útja

1. Bevezetés: Magyarország, Svédország és az enyhülés

„A Budapesttel való első találkozó meglepően jó. A közlekedés szokatlanul élénk, az üzletek tele vannak árukkal a kávéházak és az éttermek legnagyobbbrészt telítve vannak jólöltözött emberekkel és a színházjegyek több héttel előre elfogynak, néha előfordul, hogy több hónappal előre. Meglehetősen sok rendőr látható az utcákon, ha Stockholmmal hasonlítjuk össze, de igen kevés, ha ezt Párizssal teszem. Mindenütt nagy energiával építkeznek és renoválnak, jóllehet a munkamódszerekben hiányosságok vannak a kevés gép következtében. A cigányzene fülbemászó dallamai áradnak ki még a viszonylag egyszerű kávéházakból és éttermekből is. Csak kivételes alkalmakkor lehet látni orosz katonatiszteket egyenruhában. Politikai beszélgetéseket ismert okokból igen nehéz egy kommunista vezetés alatt álló országban folytatni.”¹

A fenti idézet az egyik első olyan beszámoló a nyugati sajtóban, ami az 1956 utáni Magyarországról pozitív képet fest. A tudósító – Gunnar Fargell – Svédországból érkezett, ami nem véletlen. Az északi ország ugyanis egyike volt azoknak a tömbön kívüli semleges államoknak, melyek szociáldemokrata vezetésén keresztül a Magyar Népköztársaság el akarta fogadtatni a kádári konszolidáció eredményeit a Nyugattal.

A hetvenes években Stockholmba látogató Marosán György a következőképpen emlékezett vissza svédországi utazására:

„1973-ban felkérésre tanulmányútra indultam, aminek úticélja a munkásegység, a keleti és nyugati szervezett munkások kapcsolatában bekövetkezett gyengülés kiküszöbölése, a kapcsolatok újbóli megerősítése volt.

Első utam a skandináv országokba vezetett, majd 1974-75-ben Nyugat és Dél-Európa is sorra került. Talán azt is írhatnám, hogy ez az úgynevezett fogyasztói társadalom jóléti államaiba vezető tanulmányút volt. Akkor még nem következett be az új gazdasági világválság. [Az 1973-as

¹ Idézet Gunnar Fargell: Magyar ősz 1960-ban című újságcikkéből. My Tid 1960. október 10. HU-MNL-OL-M-KS-288. f.-32. cs.-10. ö.e./1960.

olvajválságról van szó. B.B.] *Az út programját a különböző irányzatú szakszervezetek, valamint a kommunista és szociáldemokrata pártok és ezek egymáshoz való viszonyának tanulmányozása alkotta. Meg kellett vizsgálnom kikkel, milyen mértékben lehetséges a kapcsolatok felvétele.*

Amikor 1973 nyarán Svédországot vettem szemügyre, ahol 1931-ben már jártam, nagy változást találtam. Svédország tényleg a jóléti államok élvonalába verekedte be magát.”²

Áttekintve a két ország viszonyának 20. századi történetét, három igen aktív, és egy passzív periódust különböztethetünk meg. Az első, 1920-1945 közötti szakasz az önállóvá váló Magyar és a Svéd Királyság kapcsolatfelvételétől a második világháborús összeomlásig tart. Ezt követte egy rövid, ám kulturálisan gyümölcsöző időszak 1946 és 1948 között. Az államközi kapcsolatok ezután – a hidegháború eszkalálódása miatt – gyakorlatilag a hatvanas évek végéig befagytak. Közeledési kísérletekről, kulturális kapcsolatokról természetesen ebben az időszakban is beszélhetünk, ám a valódi lökést az első Palme-kormány megalakulása adta meg. 1969-től új periódus vette kezdetét, amely egészen 1989-ig, a magyarországi szocializmus bukásáig tartott. Jelen tanulmányban főleg erre a szakaszra koncentrálok, azon belül is az enyhülés (*détente*)³ időszakának vázlatos bemutatására teszek kísérletet.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió – érthető módon – eltérően szemlélte ezt az időszakot. A szovjet fél számára ez inkább jelentett időhúzást a gazdasági és technológiai felzárkózáshoz, míg a diplomáciában igyekezett az USA vietnámi presztízsvesztéséből előnyt kovácsolni.⁴ Az amerikaiak számára az enyhülés nem volt más, mint a feltartóztatás egyik új módja. Washington célja ekkor a fellazítás, azaz a Szovjetunióval szembeni ellenérzések növelése, illetve azok

² Ormos Gyula (1983). *Svéd nyár*. (pp. 165-166.) Budapest: Népszava.

³ Ez utóbbi fogalom meghatározása igen körülényes, egyesek szerint pontos leírása nem is lehetséges. Fischer Ferenc az első szovjet-amerikai nukleáris leszerelési tárgyalások (SALT-I) 1969-es indulását, Heinz Gärtner Kissinger 1972-es moszkvai útját, Horváth Jenő 1962-t jelölte meg kezdőpontnak. Velük szemben Békés Csaba a hidegháború-enyhülés dichotómiája helyett a „fokozatos enyhülés” fogalmának bevezetését javasolta, amit ő már 1953-tól számít. Az egyszerűség kedvéért jelen dolgozatban a Horváth-féle időhatárokat (1962-1979) és fogalmi kereteket használok, ami szerint a *détente* idején a nagyhatalmi politikát a nukleáris háborútól való félelem, az ebből fakadó feszültségcsökkentés és a tárgyalásos megoldások keresése jellemezte.

Vö. Horváth Jenő szerk. (2005). *Világpolitikai lexikon*. (pp. 204-205). Budapest: Osiris Kiadó.; Fischer Ferenc (2005). *A kétpólusú világ 1945-1989*. (pp. 257.). Budapest-Pécs: Dialóg Campus.; Gärtner, Heinz (2017). *Entspannungspolitik*. In: Uő.: *Der Kalte Krieg. Bündnisse – Krisen – Konflikte*. (pp. 183.) Wiesbaden: Marix Verlag.; Békés Csaba (2019): (2019). *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944-1991*. (pp. 76.) Budapest: Osiris Kiadó – MTA TK.

⁴ Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr (2003). *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. (pp. 557-558.) Budapest: Osiris Kiadó.

fenntartása volt.⁵ Az 1975-ös Helsinkben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) azért is tekinthető a *détente* egyik kulcsfontosságú eseményének, mert mindkét fél úgy állt fel az asztaltól, hogy nyert valamit: a szovjetek el tudták fogadtatni a második világháború utáni európai *status quót*, míg az emberi jogok elismerésével egy olyan, a marxizmustól független mérce került a Nyugat kezébe, amivel a keleti blokk szabadon bírálhatóvá vált, és amivel az ellenzékiesség gyakorlatilag legitimálható lett – végső soron pedig felgyorsította a Szovjetunió bukását.⁶

A következőkben a fenti koordináta-rendszerben mozogva tekintem át a svéd semlegességi politika kérdését és a svéd-magyar kapcsolatok előzményeit, majd a Kádár-kori diplomácia Svédország irányába tett lépéseire koncentrálok. Ebben nagy szerepet játszottak a műszaki-kulturális és szakszervezeti kapcsolatok, valamint az egykori szociáldemokraták látogatásai. Ez utóbbiak közül Marosán György fent említett 1973-as és 1975-ös látogatását választottam ki esettanulmánynak, mert nemzetközi szempontból szimbolikus gesztusként, belpolitikai szempontból pedig egy régóta húzódó személyes konfliktus kezeléseként szolgált. Mivel mindkét ország számára prioritást jelentett, ezért röviden kitérek az enyhülés időszakának kulcsfontosságú eseményére, a Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletre. Zárásként pedig kitekintek a nyolcvanas évekre, amikor mind a kádári, mind a svéd modell válságba került.

2. A svéd modell és a semlegesség

A svéd (vagy tágabb értelemben: északi vagy skandináv) modell a 20. század egyik legérdekesebb szociáldemokrata társadalom- és gazdaság szervezési kísérlete. Vizsgálata mind a kortársak, mind napjaink közgazdászai, társadalomtudósai között népszerű témának számít.⁷ A lutheránus alapértékeken nyugvó jóléti modell lényege, hogy magas adóért cserébe minőségi társadalombiztosítási, egészségügyi és oktatási szolgáltatásokat biztosít az állam, ami egy erős középosztályt eredményezett. Ez adja a svéd népközösség (*Folkhemmet*) alapját.⁸

⁵ Magyarics Tamás (2008). *Az Amerikai Egyesült Államok története*. (pp. 147.) Budapest: Kossuth Kiadó.

⁶ Gaddis, John Lewis (2005). *The Cold War. A New History*. (pp. 180.) New York: The Penguin Press. Vö. Kissinger, Henry (1998). *Diplomácia*. (pp. 759.) Budapest: Panem-Grafo.

⁷ Legismertebb magyarországi népszerűsítője egész kötetet szentelt a modell adaptálási lehetőségének: Pogátsa Zoltán (2016). *Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Budapest: Osiris Kiadó.

⁸ Az európai kapitalizmusmodellek összehasonlítását lásd itt: Andor László (2008). *Összehasonlító gazdaságtan. Globális szemléletben*. (pp. 117-128.) Budapest: L'Harmattan-Zsigmond Király Főiskola.

Elmondható, hogy a lakosság bízik a demokrácia intézményeiben, kellő anyagi önállósággal rendelkezik, és adott számára olyan fokú műveltség, hogy a közösség vitás kérdéseire érdemben hozzá tudjon szólni. A skandináv modell másik fontos karakterjegye, hogy a munkavállaló és a munkáltató a konfrontációt kooperációra cserélte. A szakszervezetek nem a megszokott marxista-osztályharcos alapon politizálnak, a vállalatok vezetése pedig belátta, hogy dolgozóik jóléte magasabb profithoz juttatja őket.⁹

A fent bemutatott rendszer kritikusai a „viszonylagos jólét unalmáról” beszélnek, ami a megnövekedett állami szerepvállalásból fakadó túlburjánzó bürokrácia eredményeként jelentkezik. A modell aranykorát a hatvanas-hetvenes években élte, majd az 1973-as olajválság által generált recesszió hatására némi újratervezésre szorult.¹⁰

Sajátos gazdaság- és társadalomszervezési hagyományai mellett Svédország a nemzetközi politikában tanúsított magatartásával is magára irányította a figyelmet. Míg Európa legrégebbi semlegességi hagyományával minden bizonnyal Svájc bír, melyet a 16. századig vezetnek vissza, addig Svédország a 19. században, Finnország és Ausztria pedig a második világháború után állt rá erre a pályára. Morális pozícióját erősítette, hogy gyarmatok hiányában Stockholm hitelesen képviselhette a dekolonizációt és emelhette fel a szavát a nagyhatalmi agresszió ellen. A húszas években Hajlmar Branting szociáldemokrata miniszterelnök a kis országok szószólójaként lépett fel a Népszövetségben, kritizálva a nagyhatalmi reálpolitikát. A semlegesség aktív felfogása tehát nem jelentette azt, hogy Svédország távolmarad a nemzetközi intézményektől. 1946-ban felvették az ENSZ tagjai közé, később pedig közvetítőként lépett fel nemzetközi konfliktusokban (pl. az 1948-as arab-izraeli háború idején), de jelentősnek tekinthető humanitárius szerepvállalása is (pl. az ötvenes években Ázsiában és Afrikában). A skandináv térség gazdasági, szociális és kulturális célból történő megszervezését is fontosnak tartotta, amikor Norvégia, Dánia, Finnország és Izland mellett 1952-ben közreműködött az Északi Tanács felállításában.¹¹

⁹ Pogácsa Zoltán i.m. (pp. 24-34.)

¹⁰ A svéd szociáldemokrata kísérlet eszméletörténeti áttekintése kapcsán lásd: Konok Péter (2011). *Az eszmék országútján. A nyugati szociáldemokrata kánon dilemmái 1945-től napjainkig.* (pp. 135-143.) Budapest: Napvilág Kiadó.

¹¹ Svédország második világháború utáni külpolitikája kapcsán lásd: Solymossy Péter (2000). Svéd diplomáciai jelentések az 1956. évi magyar forradalom napjaiból. Svédország külpolitikája a II. világháború után. *Századok* 2000(1-3.) 1235-1277. Vö. Scott, Franklin Daniel (1977). *Sweden. The Nation's History.* (pp. 501-512.) Minneapolis: University of Minnesota Press.

Stockholm kezdetben a nyugati integrációs folyamatot is szociáldemokrata szkepszissel figyelte, amelyben a Hatok Európáját „kapitalisták Európájaként” látta. Tage Erlander miniszterelnök 1961-ben még úgy vélte, hogy az Európai Közösségben (EK) való részvétel ellenkezik a svéd semlegességi törekvésekkel. A Hatok ellensúlyozása érdekében Stockholm részt vett az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) létrehozásában. Azonban később be kellett látniuk: ez a modell nem lesz olyan sikeres, mint az EK, így 1972-től közeledni kezdtek a Közös Piac felé.¹²

Az Erlandert követő Olof Palme ezt a semlegességi politikát új tartalommal tudta megtölteni. Az enyhülés éveiben a Branting-féle örökséghez nyúlt vissza, amikor úgy fogalmazott: *„Kis országgént egy olyan világ megalkotása a célunk, ahol a szuverenitás és a be nem avatkozás politikáját tiszteletben tartják.”* A fegyverkezési versenyt egy terméketlen folyamatnak látta, ami a konstruktív energiák helyett inkább a destruktívakat szabadítja fel a társadalmakban.¹³ Érthető módon ezért támogatta a leszerelést, és emiatt volt kemény hangú kritikusa a szuperhatalmak beavatkozásainak. Még az Erlander-kormány oktatási minisztereként, 1968. augusztus 21-én – a prágai tavasz leverésének másnapján – húszezres tömeg élén tüntetett Stockholm utcáin.¹⁴ Gustáv Husák személyével kapcsolatos véleményét pedig a későbbi években sem rejtette véka alá. Palme azonban az Egyesült Államokat is magára haragította 1969-ben, amikor kiderült, hogy kormánya pénzügyi segílyt folyósított a Vietnámi Demokratikus Köztársaságnak. Washington ekkor hazarendelte nagykövetét és gazdasági szankciókat léptetett életbe Svédországgal szemben. Bár az Egyesült Államok stockholmi külképviselete 1970-ben újra megnyílt, az újonnan érkező Jerome Hollandot tüntető tömeg várta. *„Nem várhatják tőlünk, hogy azt mondjuk, a vietnámi háború helyes dolog, és mi mellette állunk”* – nyilatkozta Palme. Egy ilyen kijelentés után nem meglepő, hogy amerikai látogatásakor Richard Nixon elnök nem fogadta a svéd kormányfőt.¹⁵

¹² Bajtay Péter: Periféria a centrumban – a svéd Európa-politika. In: Kiss J. László szerk. (2005). *A Huszonötök Európai.* (pp. 496-500.) Budapest: Osiris Kiadó.

¹³ Palme politikai gondolkodásáról lásd: B. Vivekanandan (2016). *Global Visions of Olof Palme, Bruno Kreisky and Willy Brandt. International Peace and Security, Co-operation, and Development.* (pp. 15-116.) New Delhi: Jawaharlal Nehru University.

¹⁴ Uo. (pp. 72.)

¹⁵ *Népszabadság* 1970. május 13. és június 9.

Heinz Gärtner szerint az egyes országok semlegessége a kétpólusú világban kivételnek, sőt anomáliának számított.¹⁶ Teljes semlegesség természetesen nincsen, így Svédország is része volt a nyugati gazdasági és értékközösségnek. Stockholm számára a neutralitás leginkább az „el nem kötelezettség békében, semlegesség háborúban” mottójával foglalható össze.¹⁷ Ez a fajta *non-alignment policy* inkább tekinthető egyfajta ideálnak, mint egy nemzetközi szerződésekkel szabályozott és nagyhatalmak által garantált állapotnak (amilyen például az 1948-as szovjet-finn barátsági szerződés vagy az 1953-as osztrák államszerződés volt). Ennek értelmében semleges országgént igyekezett gondoskodni önmaga védelméről, amivel elkerülhette a szovjet függőségi viszonyt, és csökkentette a nyomást az Európában állomásozó amerikai csapatokon is.¹⁸

3. Magyar-svéd kapcsolatok a második világháború után¹⁹

Ha érintkezési pontot keresünk a 20. századi magyar és svéd történelemben, akkor az átlagembernek minden bizonnyal Raoul Wallenberg hősies helytállása és tragikus halála jut az eszébe elsőként. A kora újkori protestantizmus megjelenése után kezdtek élénkülni hazánk és a skandináv ország kapcsolatai, melyek kulturális szinten jószerivel mindvégig fennálltak. A háborút követően az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia után Svédország vette fel elsőként a kapcsolatot hazánkkal.

A 20. század első felében öt magyar tudós (Lénárd Fülöp, Bárány Róbert, Zsigmondy Richárd, Szent-Györgyi Albert, Hevesy György) kapta meg a Nobel-díjat. A kulturális kapcsolatok alakításának központja a Leffler Béla műfordító általa alapított két intézmény, a Svéd-Magyar Társaság és a stockholmi egyetem Magyar Intézete volt.

A második világháború után a szociáldemokrata emigráció olyan képviselői kerestek itt menedéket, mint Szélig Imre, Bölcsföldi Andor és Bede Béla.²⁰ A magyar-svéd kapcsolatok szempontjából azonban mind kulturális, mind politikai téren Böhm Vilmos személye volt a

¹⁶ Gärtner, Heinz (2017). Neutralität und Blockfreiheit. In: Gärtner i.m. (pp. 149-182.)

¹⁷ Ettől csak a kilencvenes években távolodott el, amikor 1994-ben csatlakozott a NATO Partnerség a Békéért programjához.

¹⁸ Kennedy, Paul (1992). *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000.* (pp. 419-420). Budapest: Akadémiai Kiadó.

¹⁹ A magyar-svéd kapcsolatok 1948-ig történő összefoglalása az alábbiak alapján készült: Závodszy Ferenc (1947). Magyar-svéd kapcsolatok. *Budapest*, 1947(11). 422-423. N. Szabó József: Magyar-svéd kulturális és tudományos kapcsolatok 1945-1948. *Világtörténet*, 1995(tavaszi-nyári) 66-71., illetve Solymossy i.m.

²⁰ Mindhárman elleneztek a munkáspártok egyesülését, így annak megtörténtekor elhagyták Magyarországot. Svédországban az MSZDP in exil vezetőségéhez tartoztak.

leginkább meghatározó, aki már a két világháború közti időszakot is Svédországban töltötte, 1946-1948 között pedig nagyköveti megbízást kapott.²¹ Sikerrel ösztönözte a svéd felsőoktatási intézményeket, hogy a háborús károkat enyhítendő küldjenek szakkönyveket és folyóiratokat Magyarország könyvtárainak és iskoláinak.

Böhm mellett fontos még megemlíteni Lotz János nyelvész tevékenységét, aki a korai hungarológia egyik kiemelkedő alakja.²² 1946-tól ugyanis ő vette át Lefflertől a Magyar Intézet vezetését, ami így vált a magyar nyelv és kultúra nemzetközi szintű ismertetésének egyik központjává. Fontos megjegyezni, hogy Böhm és Lotz kultúraszervező tevékenysége nem volt konfliktusoktól mentes. Előbbi 1946-ban azt a megbízást kapta, hogy újítsa meg a háború előtt működő Magyar Kultúrintézetet. Ezzel Lotz nem értett egyet, mert emiatt az ő intézetétől vonták volna el a forrásokat.

Lotz, amellet, hogy Stockholmban írta meg kora egyik legmodernebb szemléletű magyar leíró nyelvtanát,²³ még a Jókai-kódex hasonmás kiadását, de segítette Kosáry Domokos magyar történetének svéd nyelvre való átültetését is.²⁴ Tervei között szerepeltek a magyar kultúrtörténet forrásainak (pl. oklevelek, kódexek, Kodály és Bartók népzenei gyűjtéseinek) mikrofilmre vétele is.²⁵ Ezt követően Lund, Göteborg és Uppsala egyetemén is megjelent a hungarológia, ez utóbbin még magyar nyelvi lektorátus is alakult a Magyarországon is ismert nyelvészprofesszor, Björn Collinder²⁶ támogatásával. E tevékenység gyümölcse, hogy svéd nyelven is olvashatóvá váltak Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Herczeg Ferenc és Márai Sándor művei.

A magyar-svéd kapcsolatok azonban leginkább a közös műszaki tudományos kutatásokon alapultak, ennek motorja a stockholmi Karolinska Intézet volt. 1946-ban itt végezte hallásfiziológiai kutatásait Békésy György, mely munkát később emigrációban a Harvardon folytatva végül 1961-ben Nobel-díjat kapott. Emellett 1947-ben a Svéd Intézet tizenöt magyar

²¹ Böhm pályafutásának részletes összegzése kapcsán lásd: Szűcs László (1997). Böhm Vilmos politikai pályája. In.: Szabó Éva – Szűcs László szerk. (1997). *Böhm Vilmos válogatott politikai levelei 1914-1949.* (pp. 5-62) Budapest: Napvilág Kiadó.

²² Hajdú Péter (1974). Lotz János 1913-1973. *Magyar Tudomány* 1974(3). 188-190.

²³ Lotz, János (1939). *Das Ungarische Sprachsystem.* Stockholm: Stockholms Universitet.

²⁴ Kosáry Domokos (1944). *Ungerns historia.* Stockholm: Ungerska Institutet.

²⁵ *Köznevelés* 1946(22). 15.

²⁶ Collinder már 1937 óta a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt, munkássága az uráli és a finnugor nyelvekre koncentrált. Ő ültette át svéd nyelvre Shakespeare több művét és a Kalevalát. Bővebben lásd: Kálmán Béla (1984). Björn Collinder (1894-1983). *Nyelvtudományi Közlemények* 86(1). 247-248.

tudóst fogadott különféle ösztöndíjakon keresztül, míg a molekuláris biológiával foglalkozó Wenner-Gren Intézet három magyar orvos-biológust látott vendégül.

Bíztatónak látszott az együttműködés a komolyzene világában is. A budapesti Zeneművészeti Főiskola nagytermében 1946. június 19-én hangversenyt rendeztek Raoul Wallenberg emlékére Fischer Annie, Gobbi Hilda, Ungár Imre és a Waldbauer-vonósnégyes közreműködésével. Október 18-án nagy sikerrel mutatta be a Svéd Királyi Opera Alekszandr Borogyin Igor herceg című művét, melynek különleges jelmezeit és díszleteit a nemzetközi karrierjét ekkor kezdő Oláh Gusztáv tervezte.

1947 őszén Lotz János és Granberg Gunmar a Svéd Intézet vezetője újabb kulturális egyezmény megkötésén dolgoztak. A további együttműködés azonban a hidegháborús légkör miatt megghiúsult: Lotz nem kívánt visszatérni Magyarországra, pályáját a Columbia Egyetemen folytatta. Böhm a következő év tavaszán, még a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt egyesülése előtt beadta lemondását.²⁷

4. A kádári külpolitika és Svédország

A gyümölcsöző, főként tudománydiplomáciai kapcsolatok befagyasztása egészen a *détente* időszakig eltartott. Raoul Wallenberg eltűnésének körülményei továbbra is feszültséget okoztak a két ország között.²⁸ A Magyarország iránti bizalmat minden bizonnyal tovább rontotta a Pátzay Pál által megmintázott Wallenberg-emlékmű (a „*Kígyóölő*”) 1949. márciusi felállítása, majd egy hónappal későbbi eltávolítása.²⁹ Ide kapcsolódhat még az 1953-as ún. „Wallenberg-per”, melyben az 1944-es Zsidó Tanács tagjait vádolták a svéd diplomata meggyilkolásával. Sztálin és Berija

²⁷ Böhm Vilmos (1990). *Másodszor emigrációban...* (pp. 281-282). Budapest: Progresszió.

²⁸ Wallenberg életútjáról néhány újabb szakirodalom (a teljesség igénye nélkül):

Kati Marton (2012). *Wallenberg*. Budapest: Corvina Kiadó

Bengt Jangfeldt (2014). *Raoul Wallenberg élete*. Budapest: Park Kiadó

Ingrid Carlberg (2017). *Raoul Wallenberg : The Man Who Saved Thousands of Hungarian Jews from the Holocaust*. London: Quercus Publishing

²⁹ A történet kapcsán lásd:

Pótó János (2003). *Az emlékezés helyei. Emlékművek és politika*. (pp. 144-145.) Budapest: Osiris Kiadó.

A Wallenberg-emlékművekről általában:

Tanja Schult (200). *A Hero's Many Faces. Raoul Wallenberg in Contemporary Monuments*. London: Palgrave Macmillan

halála után az eljárást leállították, ám a per koncepciójára csak a kilencvenes években derült fény.³⁰

Az 1956-os forradalmat követően a Magyar Népköztársaság kereste a kiutat a diplomáciai elszigeteltségből. A szovjet csapatok magyarországi beavatkozását természetesen Stockholm is elítélte. Jó példázatként ezt a svéd országgyűlés, a Riksdag alsóházának elnöke, Gustaf Nilsson szavai: „*A világ közvéleménye [...] keményen el fogja ítélni a magyar nép azon jogának brutális szétzúzását, hogy saját maga alakítsa jövőjét.*”³¹

A semlegességi politikát folytató Svédország és a külkapcsolatokat kereső Magyarország érdekei ekkor több ponton is megegyeztek, álláspontjuk a német kérdésben, a nukleáris fegyverkezés lefékezésében és az európai biztonsági értekezlet fontosságában igen hasonló volt. Olof Palme első kormánya éppen ezért óvatosan, de újraindította a hidegháború előtti, főként műszaki jellegű együttműködését Magyarországgal, melynek következtében magyar kutatók tucatjai utazhattak a skandináv országba. A Svéd Szociáldemokrata Párt (SAP) bizalmának megnyerése a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) számára fontos volt, hiszen a Szocialista Internacionálé³² egyik befolyásos tagjáról volt szó.

Európában a hatvanas-hetvenes években egy „szociáldemokrata hullám” figyelhető meg, hiszen több ország élére szociáldemokrata, szocialista vagy egyéb munkáspárti vezető került. Ilyen volt a Németországi Szövetségi Köztársaságban (NSZK) Willy Brandt, majd Helmut Schmidt, Ausztriában Bruno Kreisky kancellár, Trygve Batteli norvég, Jens Otto Krag, Anker Jørgensen dán, Olof Palme svéd, Mauno Koivisto és Ahti Karjalainen finn, valamint Harold Wilson brit miniszterelnök.

Az NSZK-ban a Brandt névvel fémjelzett *Ostpolitik* Magyarország, különösen a magyar gazdaság számára kiemelten fontos volt, hiszen a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST)

³⁰ Az események összefoglalását és az ezzel kapcsolatos dokumentumokat lásd:

Szabó Tamás szerk. (2011). *Wallenberg svéd diplomata meggyilkolása. Koncepció per 1953-ban*. Budapest-München. <http://mek.oszk.hu/09600/09621/pdf/wallenberg.pdf>

³¹ Solymossy i.m. 1274.

³² A Szocialista Internacionálé egy 1951-ben alapított világszervezet, ami igyekezett a demokratikus szocialista pártok számára közös platformot biztosítani. Eszmeileg a második Internacionálé örökösének tartották, ami mentes a Szovjetunió befolyásától. Elnöke az általunk vizsgált korszakban Bruno Pittermann (1964-1976), majd Willy Brandt (1976-1992) volt. 1969-től, az enyhülés szellemében, lassan nyitni kezdtek a szocialista államok felé, 1976-tól már “társult tag” státuszt is kaphattak.

nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az 1968-as új gazdasági mechanizmust pedig a szovjet és a hazai pártvezetés konzervatív része (Biszkú Béla, Komócsin Zoltán, Gáspár Sándor) nyomására le kellett állítani. A társadalom relatív jólétének biztosítása azonban a kádári konszolidáció alapját jelentette, ami ezzel veszélybe került. Magyarország történelme során mindig a német gazdaság vonzáskörzetébe tartozott, amitől az 1945 utáni megosztott Európában elszakadtunk. Az *Ostpolitik*, ami felmondta az addigi uralkodó nyugatnémet külpolitikai irányvonal, az ún. Hallstein-doktrína alkalmazását, reményt adott a visszatéréshez. Ám a kapcsolatfelvétel nem volt egyszerű. Egyrészt a keleti blokk országai között volt egyfajta versengés is azért, hogy ki tudja előbb helyreállítani a kapcsolatokat a nyugatnémetekkel úgy, hogy nem váltja ki a szovjet vezetés rosszallását.³³ Földes György értékelése szerint a Szovjetunióknak is szüksége volt a nyugati tőkére és technikára, azt azonban el akarták kerülni, hogy az egyik szatellitállam előbb jusson hozzá ezekhez, mint ők. Ennek előfeltételeként azonban rendezni kellett a két német állam viszonyát, valamint rögzíteni az 1945 utáni *status quót*, amelybe az új német-lengyel, illetve német-csehszlovák határok is benne foglaltattak. Másrészt számolni kellett a hazai pártvezetés fent említett reformellenes szárnyával, amelynek nem volt ínyére az NSZK felé történő nyitás. A KGST végül 1972 áprilisában döntött arról, hogy a Közös Piacsal csak az európai biztonsági konferencia után lépneek szorosabb együttműködésre, így a kádári vezetés számára még fontosabbá vált ennek mihamarabbi megrendezése.³⁴

A semleges, szociáldemokrata vezetésű országok (Ausztria, Finnország, Svédország) ebben a nyitási folyamatban közvetítő szerepet játszottak. Bizalmuk elnyerése érdekében fontos volt, hogy az MSZMP-ben egykori szociáldemokrata társutasok is szerepet kapjanak. Ilyen volt például Vas Witteg Miklós, aki 1960 áprilisában Bécsben tárgyalt az osztrák szakszervezet vezetőjével és igyekezett tisztázni a magyar kormány 1956 utáni intézkedéseit.³⁵

Szintén ebben az évben tett látogatást Magyarországon két svéd szociáldemokrata újságíró, a bevezetőben már említett Gunmar Fargell és kollégája, Manfred Nilsson. Ők közvetítettek

³³ A „versenyt” Bukarest nyerte, mert Románia már 1967-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot az NSZK-val, mindezt a keleti blokk többi országának legnagyobb bosszúságára.

³⁴ Magyarország és a német kérdés kapcsán lásd: Békés Csaba i.m. (pp. 243-248. és 266-274.), Földes György (2015). *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I.* (pp. 109-114.). Budapest: Napvilág Kiadó.

³⁵ Simon István i.m. (pp. 49.)

először pozitív képet a Nyugat felé a forradalom leverése óta.³⁶ „*Melegvérű [sic!], barátságos emberek. [...] A munkások maguk könnyen megközelíthetők.*” – írta cikkében Fargell a magyarokról.³⁷

Az első miniszteri szintű találkozóra 1962-ben került sor a svéd és a magyar közlekedési tárcák képviselői, Kossa István és Gösta Skoglund között.³⁸ Négy évvel később Bíró József külkereskedelmi miniszter már egy svéd-magyar hosszúlejáratú kereskedelmi és fizetési megállapodást írt alá Erlander kormányával.³⁹

Kulturális téren fontos lépést jelentett a Ránki György által vezetett 1965-ös magyar-svéd történelmi vegyesbizottság létrehozása, melyet a korábban is élénk műszaki tudományos kapcsolatok újrafelvétele követett a hetvenes években. 1967-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézete már már kétéves munkatervet írt alá a Svéd Intézettel (Svenska Institutet).⁴⁰

Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal korábbi vezetője, ekkoriban az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) elnökeként találkozott svéd kollégájával, Sigvard Tomnerrel. A Svéd Műszaki Fejlesztési Igazgatóság (STU) feje 1975 szeptemberében kollégáival Magyarországra látogatott. Ittlétük alatt megtekintették az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetét (KFKI), valamint üzemlátogatáson vettek részt Martonvásáron, Agárdiban és Enyingben. Az OMFB és az STU közötti együttműködésre Ajtai számos témát javasolt, melyek közül leginkább a korrózió elleni védelem kutatása volt a leginkább előrehaladott. Szintén a KFKI képviseletében járt Svédországban Kroó Norbert fizikus, az MTA Szilárdtestfizikai Kutatóintézetének későbbi igazgatója, aki a hetvenes években az A.B. Atomenergi Studsvik szakembereivel cserélt tapasztalatokat.

1972-ben és 1973-ban Szabó Zoltán egészségügyi miniszter, és Sven Aspling szociális ügyek minisztere között került sor találkozásra – előbbi évben Budapesten, majd az követően Stockholmban. Tárgyalásaik során megállapodtak, hogy a Karolinska Intézet és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem több közös kutatásban vesz majd részt, ehhez pedig kölcsönös

³⁶ Simon István (2012). *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia.* (pp. 47-65.) Budapest: Digitalbooks.

³⁷ HU-MNL-OL-M-KS-288. f.-32. cs.-10. ő.e./1960.

³⁸ HU-MNL-OL-XIX-A-83-b-352/1962.

³⁹ HU-MNL-OL-XIX-A-83-b-3117/1966.

⁴⁰ HU-MNL-OL-XIX-A-83-b-3337/1967.

tanulmányutakat szerveztek. András Ferenc, a magyar gyógyszerkutatás egyik úttörője szintén svéd tanulmányútjai során alapozta meg későbbi karrierjét.

Élénk kapcsolat volt az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézete valamint a Svéd Műszaki Akadémia között is. Ennek keretében 1971 és 1975 között 37 akadémiai kutató járt Stockholmban tanulmányúton vagy konferencián. Leginkább építő-, villamos- és kibernetikai mérnökökről beszélhetünk, akik kiválóan hasznosították Svédországban szerzett ismereteiket és szakterületükön ismert kutatókká váltak, mint például Pólya Endre, aki számítógépes tárolóeszközöket, Kócze Endre, aki számítógépes grafikai eszközöket és Bányász Csilla, aki folyamatirányítási modelleket tervezett.

Külügyminiszteri szintű találkozóra igen ritkán került sor. 1970-ben Péter János látogatta meg Torsten Nilssont Stockholmban.⁴¹ A magyar külügyminisztert fogadta VI. Gusztáv Adolf király, majd meghívták az uppsalai egyetemre is, ahol ő köszönőbeszédében több alkalommal utalt a két ország közös történelmére (pl. a harmincéves háborúban való együttműködésre).⁴² A Palme-kormány 1971 májusában döntött arról, hogy legyenek gyakoribb miniszteri szintű egyeztetések a Svéd Királyság és a Magyar Népköztársaság között. Óvatosságukat azonban mutatja, hogy ezek után is főleg jegyzőkönyvek aláírására voltak hajlandóak, egyezmények megkötésére (a magyar fél nagy fájdalmára) nem.

Péter János látogatásának viszonzására is csak öt évvel később került sor Budapesten, ahol Puja Frigyes külügyminiszter mellett Gáspár Sándor, a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) főtitkára és Lázár György miniszterelnök fogadta Sven Anderssont. Ez utóbbi találkozó azért is tanulságos, mert jól mutatja, hogy Stockholm még 1975-ben is mennyire óvatos volt Budapesttel kapcsolatban. Gáspár ugyanis felrótta a svéd diplomatának, hogy a két ország viszonya nem olyan intenzív, mint amennyire lehetne, amit Andersson belpolitikai okokkal magyarázott, érzékeltetve a magyar féllel, hogy a Palme-kabinetre mekkora nyomást helyez az ellenzéki sajtó, ahol még 1956-ot is felhozták a Magyarországhoz való közeledés ellenében. A kereskedelem további bővítése elől az EFTA szocialista országokkal kapcsolatos korlátozásaira

⁴¹ HU-MNL-OL-M-KS-288. f.-5. cs.-514. ő.e./1970.

⁴² *Magyar Nemzet* 1970. április 9.

hivatkozva tért ki. A kapcsolatok kulturális, valamint műszaki-tudományos együttműködési szintjét viszont mindkét fél pozitívan értékelte.

Konzultációs célból jött Magyarországra 1974-ben Svante Lundqvist földművelési miniszter és Svesker Aström államtitkár, melyet Korom Mihály igazságügy-miniszter, valamint Bondor József építésügyi és városfejlesztési miniszter látogatása viszonzott. A következő évben Hans Gustafsson közigazgatási és Bengt Norling közlekedési miniszter érkezett Budapestre. A SZOT és a Gunnar Nilsson vezette LO (*Landsorgatnisationen* = Szakszervezetek Országos Szövetsége) 1973 óta állt egymással hivatalos kapcsolatban. Elmondható, hogy az LO nem volt túl nyitott a magyar fél iránt: a látogatásokat nem viszonzták, szakmai kapcsolatok kiépítésére nem törekedtek.

Gazdasági szempontból fontos, hogy a svéd kereskedelmi bankok 20 millió korona értékben biztosítottak rövidlejáratú folyószámlahitelt Magyarország számára.⁴³

A magyar külügy nem szemlélte kritika nélkül Svédország semlegességi politikáját. Amolyan óvatos bizalmatlansággal tekintettek Palméra, aki először szembe dicséri a szocialista országokat, majd később különféle bíráló nyilatkozatokat enged meg magának (pl. a Husák vezette Csehszlovákiával kapcsolatban 1975-ben). Pozitívnak értékelték viszont, hogy elítélte a vietnámi háborút. Nehezítette a közeledést, hogy a szuperhatalmakat egyformán bírálta, egyenlőségjelet téve így a Szovjetunió és az USA közé – bár ez utóbbival továbbra is jó viszonyt tartott fenn. Az SAP az akkori magyar értékelés szerint leginkább a Német Szociáldemokrata Párthoz (SPD) volt hasonlatos, tehát „*integrálódott a kapitalista rendszerbe és az otthoni nagytőke érdekeit védelmezi*”.⁴⁴

Svédország a keleti tömb felé irányuló külkereskedelmi mérlegének óvatos növelésére törekedett. A magyar külügy itt kissé irigykedve szemlélte, hogy ebben Lengyelország állt az élen, míg az NDK és Magyarország csak ezután következett a sorban. Azt azonban előnynek tudták be, hogy ezen a téren sikerült megelőzniük a román diplomáciát.

A harmadik világ, az el nem kötelezettek mozgalma és Svédország között igen aktív kapcsolatot alakult ki: Palme járt Kubában, tárgyalta Jasszer Arafattal, segélyprogramot hirdetett a

⁴³ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-124-IV-137-1- 003209

⁴⁴ Uo.

fejlődő országok részére (pl. Etiópia, Bangladesh, India, Vietnám). Kína határozottan pozitívan értékelte a szuperhatalmakkal szembeni kritikát, a két ország közötti tudományos és műszaki kapcsolatok is megélénkültek.⁴⁵

A fentiek összegzéseként elmondhatjuk, hogy a magyar diplomácia nagy lehetőségként tekintett Svédországra, ami kaput nyithatott számára a hatvanas évek szociáldemokrata vezetésű nyugati országaihoz. Bizakodásra adott okot, hogy 1956 után Stockholmból érkeztek az első pozitív értékelések a kádári Magyarországról. Svéd részről azonban csak fokozatosan kívánták erősíteni a diplomáciai kapcsolatokat Budapesttel. Az óvatosságot fokozhatta Willy Brandt „eszmei éberségre” intő beszéde, amit a keleti blokk országaival kapcsolatos együttműködés kapcsán mondott el a Szocialista Internacionálé 1965-ös salzburgi konferenciáján.⁴⁶

A magyar-svéd kapcsolatok hangsúlya ezért 1975-ig főleg műszaki-tudományos együttműködésen volt, míg a gazdasági dimenzió csak a helsinki értekezletet követően került előtérbe. Ehhez azonban a bizalom további növelésére volt szükség, melyet a magyar állam a közös történelmi, ezen belül akár a közös szociáldemokrata gyökerek felelevenítésével igyekezett elérni. Ebben a diplomáciai játékban kapott szerepet Marosán György.

5. Esettanulmány: Marosán György skandináv útjai

Állítólag két esztendei győzködés után bölintott rá az önkéntesen nyugdíjba vonult Marosán György, hogy elutazzon feltérképezni a nyugati, főként skandináv szakszervezetek működését és képet kapjon Magyarországgal kapcsolatos viszonyukról. Elmondása szerint maga Gáspár Sándor személyesen kérte fel erre az útra.⁴⁷ Nem ok nélkül tehette: az előző évben sikerrel zárult az a hosszú tárgyalás, melynek eredményeként a közel egy évtizedig pártonkívüli Marosán kérte, hogy állítsák vissza tagságát az MSZMP-ben. Az egykori államminiszter és miniszterelnök-helyettes ugyanis többszöri konfrontáció után 1962-ben lemondott pártbeli tisztségeiről, majd három év múlva a tagságát is felfüggesztette.⁴⁸ Az 1972-es kérelem ennek az elhidegült viszonynak vetett véget.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Simon István i.m. (pp. 86.)

⁴⁷ Marosán György (1989). *Fel kellett állnom*. (p. 321.) Budapest: Hírlapkiadó Vállalat

⁴⁸ Bővebben lásd: Sipos Levente (2004). Szakítás. Marosán György és Kádár János. *Rubicon* 2004(8-9.) 49-55.

A béke azonban igen törékenynek látszott: „[...] *régen is nehezen kezelhető ember volt, de én úgy látom, hogy most még ellentmondásosabb az egész magatartása, viselkedése – mint régebben volt. [...] Egyelőre úgy látom, hogy [...] nem akar a közéleti szereplésben részt venni – legalábbis aktív módon – ugyanakkor [...] készséggel áll rendelkezésre.*”- írta Kádár Jánosnak a SZOT főtitkára.⁴⁹ Levelében azt is felvetette, hogy, ismerve Marosán temperamentumát, a párt számára hasznos módon kellene becsatornázni az ő felesleges energiáit - „laza formában”, „társadalmi munkával”.

Ennek eredménye lett az 1973-as skandináv „felderítőút”, amely során a skandináv országok és Ausztria szakszervezeti vezetőivel, kommunista és szociáldemokrata politikusaival találkozott.⁵⁰ Marosán számára ez nem volt ismeretlen terep, hiszen ifjú szociáldemokrata mozgalmárként már a harmincas évek elején tett egy hasonló utazást nyugaton és északon. 1958-ban is kapott meghívást a skandináv kommunista pártoktól, de akkor 1956 miatt nyugaton *persona non gratának* számított.

Az útról a pártvezetés számára készített 38 oldalas feljegyzésben számolt be, melynek rövidített változatát 1989-es visszaemlékezéseiben is közölte. A feljegyzés inkább nyújtja egy útleírással vegyített személyes hangvételű eszmefuttatás benyomását, mint egy diplomáciai beszámolóét. Tapasztalatait gyakran használja önigazolásra, beszélgetőpartnereit pedig sokszor nehézkes utólag azonosítani, mert a nevüket nem, vagy rosszul rögzítette. Ráadásul néhány találkozója okozott némi félreértést is, mivel Marosán nem a Magyar Népköztársaság megbízásából, csupán a szakszervezet támogatásával utazott külföldre, ám viselkedése sokszor inkább mintha az előbbit sugározta volna.

A beszámoló ürügyén saját nézeteit foglalja össze a világpolitikáról, ami nem mentes a közhelyektől, tautológiáktól és a bennfenteskedő hangvételtől. Az volt a benyomása, hogy egy olyan korszak kezdődött, amelyben van lehetőség a munkásegység nemzetközi szintű megvalósítására, mert a II. Internacionálé tiltó határozatait már nem veszik figyelembe. Tárgyalásairól általánosan elmondható, hogy igyekezett főként kommunista politikusokkal beszélni, akik osztották nézeteit a munkásegység kérdésében. Amikor azonban

⁴⁹ Gáspár Sándor levele Kádár Jánosnak. 1972. február 28. In: Huszár Tibor (2002). *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954-1989.* (pp. 406-407.) Budapest: Osiris Kiadó.

⁵⁰ HU-MNL-OL-M-KS-288. f.-10. cs.-207. ő.e./1975.

szociáldemokratákkal találkozott, akkor érzékelhető, hogy ők óvatosan fogalmaznak, amire a feljegyzésben többször is felhívta a figyelmet. Szintén érdekes, hogy a nyugati politikusok már teljesen más dimenzióból szemléltek a munkásmozgalom előtt álló feladatokat: míg ők főként a Közös Piac és a multinacionális vállalatok okozta kihívásra kerestek megoldásokat, addig Marosán mindvégig a munkásegység visszaállításának lehetőségével foglalkozott.⁵¹

A felmerülő ideológiai szakadékok általában Lukács Györgyre való hivatkozással hidalta át, ami számára bizonyítja, hogy Magyarország „szalonképes” a nyugati szocialisták között. Értékelésében tehát mintha az ország hitelességét összekeverte volna Lukács nemzetközi tekintélyével. Meglátása szerint 1968-ban „*lázadó módon szélsőséges irányzatok*” jelentek meg, az osztályharc tovább éleződött, melynek oka a Szovjetunió Kommunista Pártjának elmúlt évtizedben (tehát a hrucsovi érában) követett politikája.

A nyugati, „*velünk szemben álló*” világ „*stabil, szilárd*”, nem látja jelét annak, hogy válság vagy forradalom készülődne. Az ott tapasztalt életszínvonalbeli változások viszont mély nyomot hagytak benne: „[...] *elképzelhetetlennek tartottam a jólétnek eddig általam nem ismert helyzetét és állapotát*”. Viszont azt is hozzáteszi, hogy a szegényebb országokban „[...] *több az emberi vonás, tartalmasabb az élet, mint ezekben [...]*”, emellett pedig „[...] *a jóléti államokban az emberi élet olyan torzulásai vannak jelen, amelyek figyelemre méltóak*”. Ez utóbbi kapcsán kiemelte a tömeges elhízást („*agyon eszik, mi több, zabálják magukat*”), az alkoholizmust⁵² („*néha hülyére isszák magukat*”), a „felnőtt tartalmak” elterjedését („*a szexuális és morális életnek pornografikus túlzása szinte embertelen*”) és a drogfogyasztást.

Sajnálattal vette tudomásul azt is, hogy a nyugati munkásmozgalom ideológiai tartalma elszakadt a marxizmustól. Ennek okát az 1948-49-es a Szakszervezeti Világszövetség szakadásában látja, amiért „*nemcsak a nyugati munkásmozgalmat tettem felelőssé, hanem saját magunkat is*”. A közös felelősséget abban látta, hogy a szakadást nem tudták megakadályozni.

⁵¹ Csupán néhány példa: „*demokratikus és szocialista korszakban élünk*”, „*a háború nem végzettszerűen elkerülhetetlen*”, „*lehetséges a szocializmus demokratikus úton való megvalósítása, ha ennek beérték a feltételei*”, „*a békés egymás mellett élés nemcsak reális valami, de Európában szükségszerű is*”.

⁵² Ezek a kijelentések a magyar viszonyok ismeretében kiváltképp érdekesek, hiszen hazánkban 1951 és 1989 között az egy főre eső alkoholfogyasztás tiszta alkoholra számítva a kevesebb mint 1 literről 11,3 literre emelkedett. A magyar túlsúlyosak számát pedig már a hetvenes évek végén hárommillióra becsülték. Vö.: Valuch Tibor (2005). *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* (pp. 359-360.) Budapest: Osiris Kiadó., Uő (2013). *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig.* (pp. 318.) Budapest: Napvilág Kiadó.

Véleménye szerint nemzetközi összefogás nélkül a szakszervezetek önmagukban nem képesek érdekérvényesítő erejüket gyakorolni, amit a háború után megerősödő nagy tőkés csoportosulások miatt tart veszélyesnek. Itt jön képbe a munkásegység újbóli megvalósításának lehetősége, ami közös alapot adhat a jövőbeni együttműködésre („*fegyvertársakat keresnek és bennünk vélük megtalálni*”).

Az 1973 júniusában utazása alatt (Finnország, Dánia és Ausztria mellett) látogatott el Stockholmba, ahol a John Svenningsen dán politikussal találkozott, aki ekkoriban az Európai Szakszervezeti Szövetség (ETUC) főtitkára volt.⁵³ Az ETUC azért is volt fontos, mert hét északi szakszervezet is a tagja, rajta keresztül pedig milliókat tudnak megszólítani. A megbeszélés után Marosán benyomása az volt, hogy lenne igény a kommunisták integrálására, ez elől azonban a szociáldemokraták elzárkóztak, és csak konkrét ügyek mentén (mint például a környezetvédelem) látnak lehetőséget az együttműködésre. A beszámoló megemlíti, hogy Svenningsen szerint a közeljövőben az európai politika egyik konfliktusforrása lehet a kelet-nyugati munkamegosztás, melynek okát az alacsony keleti bérekben látta. Konkrét esetre is hivatkozott: elmondása szerint a Fiat a teljes Lengyelországba költözéssel zsarolta a szakszervezetet. Marosán itt ígéretet tett arra, hogy Magyarország nem lesz sztrájktrör - ez valamiféle szereptévesztés lehetett a részéről, hiszen hivatalosan nem képviselte sem a Magyar Népköztársaságot, sem a SZOT-ot.

1975-ben ismét Stockholmba utazott, ezúttal azonban régi barátja, Ormos Gyula fényképész meghívásának tett eleget.⁵⁴ Az ő segítségével tovább folytatta a svéd modell vizsgálatát: járt a Landesorganisation központjában, a Saab és a Scania gyárában, találkozott szociáldemokrata kerületi titkárokkal, sőt: Anna-Greta Leijon⁵⁵ tárcanélküli miniszter is fogadta. A vele folytatott beszélgetésekből ismerte meg a svéd szociális rendszer működését. Marosán különös érdeklődést tanúsított az SAP szervezeti felépítése és a szakszervezetekkel ápolt

⁵³ Érdekes, hogy Arne Geijerrel, a svéd Landesorganisation éppen ekkor leköszönő elnökével Marosán nem akart találkozni. Ennek az az oka, hogy szerinte Geijer ellenezte a kelet-nyugati kapcsolatokat – ez azonban a szakszervezeti vezető korábbi előéletének mintha ellentmondana. 9 évvel korábban például kijelentette, hogy az LO nem fogja akadályozni a szocialista országok szakszervezeteivel való közös munkát.

Vö. L. Fjodorov (1964). Szakszervezetek napjainkban. *Nemzetközi szemle* 1964(10). 78-79.

⁵⁴HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-124-IV-137-14

⁵⁵ Leijon kapcsán érdekesség, hogy a német Vörös Hadsereg Frakció (RAF) névre hallgató terroristacsoport az elfogását tervezte, melyet végül a Svéd Biztonsági Szolgálat (Säpo) megghiúsított. Ismeretes, hogy a RAF 1975 áprilisában merényletet követett el a stockholmi nyugatnémet nagykövetség ellen, melyet követően nyolc tagjuk börtönbe került. Norbert Körcher, az emberrablás eltervezője, azzal számolt, hogy társait Leijon szabadon bocsátásáért cserébe kiengedik.

kapcsolata, valamint a svéd szakmunkásképzés iránt is. Nagy Béla nagykövet azonban megjegyzi, hogy – bár az út magánjellegű volt – a tárgyalópartnereinek politikai súlyából adódóan az SAP és a svéd kormány Marosánt (valószínűleg a fellépése miatt is) a magyar állam képviselőjeként kezelte.

Marosán harmadik nyugat-európai útja már nem érintette a skandináv térséget, hanem Portugáliába, Nagy-Britanniába, Belgiumba és az NSZK-ba utazott. Az itt szerzett tapasztalatairól külön beszámolt Kádárnak,⁵⁶ melyből – a bizalmaskodó hangvétel ellenére – nem hiányzik a „létező szocializmus” kritikája. Simon István szerint Marosán itt veszélyes vizekre evezett, mert gyakorlatilag a háború előtti szociáldemokrata mozgalmi kultúráért állt ki.⁵⁷ Hogy javaslatait mennyire vették figyelembe a későbbi döntéshozatalban, azt nem tudjuk. Az utazás ténye és a párt támogatása azonban jól mutatja a Gáspár Sándor által megfogalmazott elvet, miszerint Marosán tenni akarását hasznosítani lehet. Az egykori szociáldemokrata politikus látogatásai ugyanis megteremtették azt a bizalmi légkört a nyugati országokban, amelyekre a későbbi tárgyalások során építeni lehetett.

6. Ahol mindenki nyert valamit: Helsinki

Mint azt fentebb említettük, a magyar diplomácia számára kiemelt fontosságú volt az enyhülés intézményes formában történő megvalósulása. Ennek fényében a külügy szabályos „offenzívát” indított nyugaton: 1968-ban Fock Jenő első kommunista miniszterelnökként Párizsban tárgyalt, külügyminiszterként pedig Péter János, majd az őt követő Puja Frigyes Hollandia, Olaszország, Norvégia, Belgium és Svédország vendége volt. A Varsói Szerződés 1970-es budapesti értekezletén sikerült elfogadtatni azt a nyugati igényt, hogy az Egyesült Államok és Kanada is részt vehessen a jövőben megrendezendő konferencián, és a harmadik, ún. emberi jogi kosár tartalmára is rábólintottak. 1972-ben indult az egyeztetés Helsinkiben, ahol a magyar külügy továbbra is nagy aktivitást mutatott a fent említett északi és nyugati államok irányában. Végül 1975 augusztusában került sor az EBEÉ megrendezésére a finn fővárosban. Kádár János itt elmondott beszédét nagy figyelem kísérte, visszhangja alapvetően pozitív volt.⁵⁸

⁵⁶ HU-MNL-OL-M-KS-288. f.- 47. cs.-760. ő.e./1976.

⁵⁷ Simon István i.m. 90.

⁵⁸ Győri Szabó Róbert (2011). *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig.* (pp. 312-315.) Budapest: Helikon Kiadó vö. Békés Csaba (2019). *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944-1991.* (pp. 289-292.) Budapest: Osiris Kiadó. és Földes i.m. (pp. 189-192.)

Túlzás nélkül állíthatjuk: Magyarország az EBEÉ egyik fő haszonélvezője lett. 1975 után közel húsz nyugati országnál próbálkozott a kapcsolatok javítása érdekében. Az értekezlet kapcsán az MSZMP Központi Bizottsága 1975. október 23-i közleményében jelezte, hogy a „helsinki okmány” aláírását követően az értekezlet rendelkezéseit a gyakorlatban is betartja. Külön kiemelték, hogy fejleszteni kívánják a kapcsolatokat „*Európa más társadalmi berendezkedésű országaival*”, melyek közül az NSZK-t, Olaszországot, Franciaországot, Nagy-Britanniát, Ausztriát, Finnországot, az Egyesült Államokat és Kanadát nevezték meg.⁵⁹

A helsinki záróokmány aláírását követően Olof Palme úgy vélte, hogy a második világháború óta eltelt harminc évben ekkor került a világ a legközelebb egy hivatalos békeszerződéshez. A svéd szociáldemokraták számára egy békés világ az önrendelkezés egyik előfeltételének számított, melynek fenntartásához a nemzetek együttműködéséhez, a kulturális és kontinentális különbségek meghaladása szükséges. Palme azonban felhívta arra is a figyelmet, hogy „*a superhatalmak közötti détente nem történhet meg a más országok és népek alapvető érdekeinek kárára*”.⁶⁰

Lőrincz N. János nagykövet is arról számolt be, hogy Helsinki mérlege a svéd stratégiai érdekek szempontjából pozitív volt, azonban nagyobb mértékű leszerelést reméltek, ami a jövőben akár a katonai tömbök felszámolásához is vezethetett volna. A „harmadik kosár” kapcsán Svédország arra számított, hogy a szocialista tömbön belül ennek betartása pozitív változásokat okozhat.⁶¹

7. Epilógus: a 80-as évek

Mint azt fentebb említettem, a svéd modell az 1973-as olajválság következtében megrendült. A korabeli helyzet elemzésére a TIME magazin 1976. július 19-i számában külön publicisztikát szánt.⁶² Ebben kiemelik, hogy komoly terhet ró a lakosságra a bonyolult és mindenek felett álló adózási rendszer, ami nemcsak unalmassá és fojtogatóvá tette a légkört Svédországban, de a kreativitást is kiölte az emberekből. A modell miatt keletkező bizalmi válság kulturális és

⁵⁹ Vass Henrik szerk. (1983). *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975-1980.* (pp. 55.) Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

⁶⁰ Vivekanadan i.m. (pp. 52-53.)

⁶¹ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-124-IV-137-1-003209

⁶² *Sweden: Something Souring in Utopia.* <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,914329-1,00.html> (Utolsó letöltés: 2020.05.10.)

gazdasági téren is deficitet okozott Svédországnak. Ilyen volt például a svéd életérzésre és lakberendezési szokásokra építő bútorkeresedelmi hálózat, az IKEA Hollandiába költözése, ami így az állami kötelezettségek alól mentesülhetett, vagy az Astrid Lindgren író és Ingmar Bergman filmrendező elleni adócsalási vád, amit végül mindkettejük esetében ejtettek.⁶³ Ebben a légkörben a szociáldemokraták – 40 év után először – elveszítették az 1976-os választásokat.

A centrupárti Thorbjörn Fälldin alakított kormányt, ám az általa létrehozott Centrum-Liberális-Mérsékelt párti koalíció igen törekénynek bizonyult. Az atomenergia békés célú felhasználása és az adóügyek kérdése odáig rombolta a bizalmat a pártok között, hogy az 1982-ben ismét az SAP került kormányra.⁶⁴

Az új Palme-kabinet külpolitikája a „kis hidegháború” éveiben is kitartott korábbi elvei, a semlegesség és a kis országok érdekeinek védelme mellett. Ennek szellemében szólalt fel a Ronald Reagan-féle stratégiai védelmi kezdeményezés (SDI) ellen, mondván, hogy *„a fegyverkezési versenyt nem szabad a világűrre is kiterjeszteni”*.⁶⁵ A leszereléssel kapcsolatos gondolatait Budapesten is örömmel fogadták.

1985-ben került sor Palme régóta halogatott magyarországi látogatására. A nyár eleji találkozón a svéd miniszterelnök előadta Kádár Jánosnak azon javaslatát, miszerint a Szovjetuniónak egy új, alternatív békekezdeményezéssel kellene előállnia a nemzetközi légkör javítása érdekében. Hogy ennek volt-e hatása a gorbacsovi „békeoffenzívára”, azt nem tudjuk.⁶⁶ Ezen kívül szorgalmazták még a magyar és a svéd vállalatok közötti együttműködés bővítését – különösen a gépipar területén. Távozása előtt Palme budapesti sajtótájékoztatóján bírálta a nemzetközi kereskedelemre káros COCOM-listákat is.⁶⁷

1986. február 28-án Olof Palme gyilkosság áldozata lett, melynek körülményei mindmáig tisztázatlanok. Halála az egész világon, így Magyarországon is nagy visszhangot keltett. A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1987. március 25-én úgy döntött, hogy emlékkövet állít a

⁶³ Bergman, akinek *Jelenetek egy házasságból* című 1973-as filmje a korszak kiváló lenyomatát adta, egy idegösszeomlás után elhagyta Svédországot, míg Lindgren gúnyos történetekkel állított görbe tükröt hazája bürokratikus világának. Vö. Konok Péter (2011) I.m. (pp. 139.)

⁶⁴ Scobbie, Irene (2006). *Historical Dictionary of Sweden*. Lanham, Maryland: Scarecrow Press. Szócikkek: Thorbjörn Fälldin, Centre Party, Olof Palme.

⁶⁵ *Népszabadság* 1985. február 21.

⁶⁶ Földes i.m. (pp. 458.)

⁶⁷ *Népszabadság* 1985. június 14. és 15.

svéd miniszterelnöknek a Városligetben, a Népstadion út ottani szakaszát pedig Olof Plame sétánynak nevezi át. Áprilisban Kádár János személyesen látogatott el a svéd fővárosba, ahol koszorút helyezett el a néhai kormányfő sírjánál. Az új svéd miniszterelnök, Ingvar Carlsson, dicsérő szavakkal illette Kádár politikai pályafutását: *„Több, mint három évtizeden át az ön munkásságának döntő szerepe volt hazája fejlődésében. Ön értékes módon járult hozzá a mai Európa kialakításához és kiemelkedő szerepet játszott annak az együttműködésre és az enyhülésre irányuló akaratnak a megteremtésében és fenntartásában, amely — a meglevő ellentétek dacára — jellemzi földrészünk országait.”*⁶⁸

Kádár látogatása a gazdasági kapcsolatok erősítését is szolgálta, mely során több svéd vállalat jelezte, hogy együttműködési, illetve vegyesvállalati formában megjelenne Magyarországon (pl. az IKEA, a Tetra Pak vagy Ericsson).⁶⁹

Eközben a nyolcvanas évek Magyarországon már érezni lehetett, hogy a szocialista rendszer fenntartása ebben a formájában hosszútávon nem lehetséges. Az eladósodás, a korszerű technológia hiánya, a gazdasági növekedés stagnálása – ami alól talán csak a magángazdaságok képeztek kivételt – mind jelezték, hogy a rendszer válságba került. Ennek megváltoztatására azonban csak az évtized végén nyílt lehetőség, melynek háttérében elsősorban a Szovjetunióban Mihail Gorbacsov által beindított folyamatok, a hazai gerontokratikus pártelit lecserélődése és az ellenzéki mozgalmak aktivizálódása álltak.

A rendszer válságának és összeomlásának Marosán György még szemtanúja volt. A nyolcvanas években könyveivel, cikkeivel, televíziós és nyilvános szerepléseivel az emlékezetpolitika egyik fontos szereplőjévé vált. Nyolcvanadik születésnapján a nagyobb napilapokban köszöntötték, a Központi Bizottság nevében Kádár üdvözölte, a Magyar Televízió pedig leadta a vele készült életút-interjúját. Visszaemlékezéseinek utolsó kötetei érdekes módon éppen 1989-ben láttak napvilágot. A rendszer bukását és az MSZMP szakadását életműve összeomlásaként élte meg. Elszámoltatásának kérdése kapcsán a neve leginkább indulatos sajtópolémiaiak szintjén merült fel. 1992-ben hunyt el.⁷⁰

⁶⁸ *Népszava* 1987. április 22.

⁶⁹ Kérdezték a magyar külkereskedelem helyzetéről. In: *Külgazdaság* 1987(12). 64-67.

⁷⁰ Részletesen lásd: Bárány Balázs (2019). „Mi már nem érthetjük, ami itt történik.” Marosán György és a rendszerváltás. *Múltunk* (2019)3. 123-144.

Az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság nehéz gazdasági és társadalmi örökséget vett át. Ennek enyhítése céljából az Európa Tanács akkor soros svéd elnöke, Sten Sture Andersson 1991-ben jelezte, hogy fokozni kívánja a kelet-közép-európai demokratikus átmenethez szükséges segítségnyújtást.⁷¹ Innen számíthatjuk a magyar-svéd kapcsolatok új, napjainkig tartó fejezetét.

Svédország 1995-ös Európai Unióhoz történő csatlakozása után a svéd modellt hozzá kellett igazítani a globalizáció versenykörülményeihez. A mindenkori kormányzatok azonban ügyeltek arra, hogy a jóléti állam szolgáltatásait minél kevesbé kelljen nyesegetni. Ekkor jelent meg a modell részeként a nemi egyensúlyra való törekvés is. A változtatások ellenére akadnak, akik megkérdőjelezzik a modell további működőképességét. Az azonban elmondható, hogy a mai napig karakteresen különbözik a kapitalizmus többi, Nyugat-Európában ismert formájától.⁷²

8. Összegzés

A magyar és a svéd diplomácia *détente* idején alakuló kapcsolatát vizsgálva a következő megállapításokra jutottam:

1. Svédország számára az elsődleges cél a béke fenntartása volt, amihez azonban kelet-nyugati párbeszédre volt szükség. A keleti blokk országaival, köztük Magyarországgal, intenzívebbé váló tudományos és kereskedelmi kapcsolat ehhez a dialógushoz járult hozzá.
2. A svéd semlegességi politika persze némely esetben kifejezetten bosszantó lehetett a szuperhatalmak számára, amelyre jó példa a Szovjetunió szempontjából itt például Palme Husák-kritikáját, az USA szempontjából pedig a VDK-nak nyújtott segély.
3. A Magyar Népköztársaság azon dolgozott, hogy kikövezze az utat a helsinki csúcstalálkozó felé. Ebben fontos szerephez jutottak az olyan egykori szociáldemokraták, mint Marosán György. Kiküldetése során tőle várták, hogy a kádári Magyarországgal kapcsolatos bizalmat növelje. Amellett, hogy ezt a feladatát teljesítette, Marosán bizonyíthatta a párt és a munkásmozgalom előtt saját hasznosságát.

⁷¹ Sten Sture Andersson svéd külügyminiszter, az Európa Tanács Miniszteri Bizottság soros elnökének ajánlása Magyarországra, 1991. május 10. In: Sáringer János szerk. (2018). *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. II.* (pp. 561-563.) Budapest: Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló.

⁷² Vö. Andor László (2005). I.m. (pp. 117-128.)

4. Érdekes módon a magyar-svéd kapcsolatok dinamizálódása mind szovjet, mind amerikai szemszögből pozitívan értékelhető. Hiszen ennek következtében a KGST térsége nemcsak jó minőségű nyersanyagokra, de jól hasznosítható technológiára és *know-how*-ra is szert tett. Azzal azonban, hogy Magyarország növelni tudta a Nyugat felé irányuló pénzügyi és kereskedelmi érdekeltségeit és elkötelezettségeit, lényegében a szovjet gazdasági térség fellazításához járult hozzá.